
V U B Centrum voor Sociologie

Working Papers "Etnische Minderheden in België"

U G Vakgroep Bevolkingswetenschappen

TURKSE EN MAROKKAANSE GEZINNEN IN MIGRATIE

Johan SURKYN

VUB
Centrum voor Sociologie

Working Paper 1995-2

Onderzoeksprogramma uitgevoerd met financiële steun vanwege:
Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (IUAP-37)
Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek (2.0118.90)
Onderzoeksraden UG en VUB

Contactadressen:

V.U.B. Centrum voor Sociologie
Pleinlaan 2 1050 Brussel
Tel: 02/641.20.40
Fax: 02/641.22.82

UG Vakgroep Bevolkingswetenschappen
St. Pietersnieuwstraat 49 9000 Gent
Tel: 09/264.42.41
Fax: 09/264.42.94

TURKSE EN MAROKKAANSE GEZINNEN IN MIGRATIE

1. Inleiding

Deze paper wil aan de hand van surveyresultaten met betrekking tot de Turkse en Marokkaanse migratie naar België, het onderliggende migratieproces nader onderzoeken. Daartoe wordt de aandacht in de eerste plaats gericht op de bijzondere samenstelling van de migrantenbevolking die zich sinds de vroege jaren zestig in ons land opbouwde. De selectiviteit die deze bijzondere samenstelling veroorzaakte, komt zowel tot uiting in de regionale herkomst als ook in andere sociale kenmerken van in België gevestigde migranten uit Turkije en Marokko.

Het recapituleren van de individuele migratiegeschiedenissen en van de stelselmatige aangroei van de migrantenbevolking, heeft naar onze mening meer dan een enkel historisch-beschrijvende waarde. In de selectiviteit van de migratie wordt op de meest tastbare manier de werking van het migratieproces gedemonstreerd. Bovendien gaat de evolutie in de kenmerken, die een migratieoptie voor sommige groepen meer toegankelijk of aantrekkelijker maakte dan voor andere, parallel met het sinds het begin van de jaren zestig sterk veranderde karakter van de migratiebeweging zelf. Anderzijds wil deze paper benadrukken dat de selectie van migranten via bepaalde migratiekanalen niet enkel de samenstelling van de migrantenbevolking bepaalde, maar ook belangrijke implicaties heeft gehad op het vlak van gezinsvorming en gezinsverhoudingen. Er zijn inderdaad enkele types van "gezin onder migratie" ontstaan waarvan de kenmerken evenzeer de waarden en attitudes van de gezinsleden kunnen tekenen als bijvoorbeeld de aard en intensiteit van contacten met de (Belgische) buitenwereld.

Na een korte verkenning van enkele beschouwingen uit het internationaal vergelijkend migratieonderzoek zal wat verder ingegaan worden op de resultaten van de migrantensurvey "Gezinsvorming en Waardenpatronen bij Turkse en Marokkaanse vrouwen".

Deze migrantensurvey werd in twee grote bevraging rondten georganiseerd in de periode tussen 1990 en 1992. Daarbij werd achtereenvolgens een representatieve steekproef van

ongeveer 1000 Turkse en evenveel Marokkaanse vrouwen geïnterviewd, gespreid over Vlaanderen en Brussel.

Meer specifiek rond migratiegeschiedenis en sociale mobiliteit loopt op dit ogenblik een vergelijkbaar onderzoek bij Turkse en Marokkaanse mannen.

1.1. Turkije en Marokko: een aanhoudende migratie

Het is sinds de jaren zeventig geleidelijk duidelijk geworden dat de visie van migratie als een essentieel aan economische factoren gebonden verschijnsel slechts ten dele geldig is. Het aanhoudende karakter van een aantal migratiestromen is vanuit een dergelijke opvatting onvoldoende te verklaren. Ook onder de economische recessie, en zelfs met het vooruitzicht op werkloosheid in West-Europa bleef er immers een belangrijke migratiedruk vanuit o.a. Turkije en de Maghreb bestaan. Bovendien blijkt de emigratie vanuit deze landen gekenmerkt te zijn door een selectiviteit op individueel niveau, die niet enkel vanuit de economische positie van kandidaat-migranten te verklaren is. Ook de regionale samenstelling naar herkomststreek van de migrantenstroom is dikwijls niet of nauwelijks verbonden met de economische omstandigheden of de situatie op de plaatselijke arbeidsmarkt.

Daarentegen wordt alsmaar duidelijker dat het migratieverschijnsel vooral gekenmerkt wordt door een belangrijke inertie. Eenmaal op gang gekomen, eenmaal een omvangrijk deel van de bevolking geïnformeerd en gemobiliseerd is, wordt verdere migratie alsmaar moeilijker tegen te houden. Nadat een generatie van pioniermigranten het pad geëffend heeft, raken in eerste instantie hun echtgenoten en kinderen, maar later ook andere verwanten, kennissen en streekgenoten één na één in migratiebewegingen betrokken. Zij volgen de eerder vertrokken migranten naar West-Europa en vormen zelf, wanneer ze eenmaal aangekomen en gevestigd zijn, weer een basis voor nieuwe migratie. Op deze manier deint de migratie alsmaar verder uit en worden vaak grotere delen van lokale gemeenschappen uit Turkije en Marokko naar West-Europa "getransplanteerd". Politici in alle Westeuropese immigratielanden zagen in dit beeld van een explosief toenemende kettingmigratie, rond de jaren '73-'74 de noodzaak om de werving van nieuwe arbeidskrachten te staken en een restrictiever migratieregime af te kondigen. In de nieuwe immigratiewetgeving werd er precies vooropgesteld dat de "migratiekettingen" beperkt moesten blijven tot lijnen van huwelijk of verwantschap in de eerste graad. Dit systeem staat bekend als het stelsel van de gezinshereniging, maar zowel gezinsherenigende als gezinsvormende migratie via huwelijk blijven onder dit stelsel mogelijk. Men verwachtte dat onder dit nieuwe regime het hoge migratievolume van de vroege jaren zeventig nog wel enkele jaren kon aanhouden, maar dan geleidelijk zou vertragen om tenslotte nagenoeg tot stilstand te komen bij gebrek aan nieuwe migratiegerechtigde kandidaten.

Inmiddels is duidelijk dat ook in deze visie de eigen dynamiek van het migratiefenomeen sterk onderschat wordt. Het feit dat het migratiecijfer slechts zeer geleidelijk terugvalt en zeker niet binnen een voorzienbare termijn tot stilstand zal komen, geeft aan dat het beheersen ervan minder eenvoudig is dan aanvankelijk werd aangenomen.

Toch willen we de situatie niet dramatiseren. Er is in de migratie vanuit Marokko en Turkije een vrij stabiele toestand ontstaan: aan de jaarlijkse toename van het migratievolume kwam in '74 plots een einde. Bovendien koppelt het gezinsherenigingsstelsel het migratiepotentieel, via huwelijk en verwantschap, onrechtstreeks aan de demografische structuur van de reeds aanwezige migrantenbevolking, zodat er ook voor de toekomst geen belangrijke stijgingen meer te verwachten zijn. De trend op langere termijn is dus hoe dan ook dalend.

In tegenstelling tot wat het actuele migratiedebat kan doen vermoeden, vormt ook illegale migratie in de huidige situatie geen kapitaal probleem, al was het maar omdat voor illegaal geïmmigreerde Turkse of Marokkaanse mannen en vrouwen altijd de mogelijkheid blijft bestaan om via een huwelijk een wettelijk verblijfsstatuut te bekomen. In het licht van de betekenis die deze term gekregen heeft, vooral naar aanleiding van de asielproblematiek, is er hierdoor niet echt van (langdurige) illegale migratie sprake. Het gaat voor Turkse en Marokkaanse migranten eerder over korte periodes waarin applicanten de eerste stappen tot het verkrijgen van een definitief verblijfsstatuut al gezet hebben, maar nog het afhandelen van de administratieve procedures afwachten. Een belangrijk deel van deze personen verblijven trouwens tot aan het einde van die periode gewoon in het land van herkomst.

1.2. Economische determinanten en duale arbeidsmarkt

De verschillende inzichten over de sturing van het migratieverschijnsel plaatsen de centrale actor elk op een ander niveau. Vanuit een macro-economische invalshoek wordt migratie gezien als een reactie op de push-factoren in de uitzendende landen: ongunstige economische en arbeidsmarktvoorwaarden drijven migranten naar West-Europa, waar binnen een gunstiger economisch klimaat de noodzakelijke pull-factoren aanwezig zijn. De micro-economische tegenhanger van deze visie behandelt de individuele actor die ernaar streeft zijn persoonlijk nut te optimaliseren door zich, ondanks mogelijke legale hindernissen en instapkosten, te verplaatsen naar de plaats waar zijn arbeid het best rendeert. De krachten die volgens deze complementaire visies de samenstelling en het volume van de migratie reguleren zijn vooral de omvang van loonverschillen en de beschikbaarheid van arbeidskrachten op lokale arbeidsmarkten.

Vanuit die economisch-deterministische optiek kan migratie gezien worden als een grotendeels zelfregulerend verschijnsel: zolang de vraag hoog is naar manuele of laaggeschoolde arbeiders en deze arbeiders in verhouding elders veel overvloediger aanwezig zijn dan in West-Europa zullen ze hier beter verloond worden. Het zal dus ook gemakkelijk zijn deze arbeiders te motiveren om zich hier te komen vestigen. Naarmate echter de vraag naar dit soort arbeid afneemt en de prijs ervan daalt, zal de migratie van deze arbeidskrachten spontaan teruglopen en zich zo aan de wisselende economische omstandigheden aanpassen.

Het is duidelijk dat dit model - zelfs voor zuivere arbeidsmigratie - slechts een beperkte geldigheid heeft. Zoals al eerder opgemerkt stroken het volume en de selectiviteit van de migratiestromen vaak niet met een economische rationaliteit. Bovendien verschillen de

professionele achtergrond en opleiding van nieuw geïmmigreerde potentiële arbeidskrachten meestal sterk van de profielen die op de arbeidsmarkt in West-Europa goed gewaardeerd en verloond worden. De kloof tussen beiden is dermate groot dat onmogelijk enkel een gebrek aan informatie of een al te optimistische inschatting van de eigen kansen langs de kant van migratiekandidaten verantwoordelijk kunnen zijn. Dat geldt in nog sterkere mate voor de nieuwkomers van na de recruiteringsstop, die noodzakelijk nauwe relaties hebben met personen die al lang in West-Europa verblijven en de arbeidsmarkt dus vrij goed kennen.

Men zou kunnen aanvoeren dat de striktere migratiewetgeving vanaf de jaren zeventig de "natuurlijke" economische basis van migratie heeft ondergraven door enkel nog gezinshereniging van verscheurde families toe te staan en recruiting van nieuwe arbeidskrachten tegen te houden. Maar ook die stelling is moeilijk vol te houden. Het is immers duidelijk dat via de immigratie van jonge bruiden en bruidegoms er wel degelijk werving plaatsvindt van nieuwe (potentiële) arbeidskrachten.

Dit alles kan volgens de duale arbeidsmarkttheorie verklaard worden doordat er vanuit het secundaire segment van de arbeidsmarkt een aanhoudende vraag naar laag gekwalificeerde en manuele arbeid blijft voortbestaan. Het gaat daarbij om slecht betaalde, vaak onregelmatige arbeid met weinig of geen promotiekansen en onzekerheid over de toekomst van de tewerkstelling. Traditioneel werd aan deze vraag voldaan door gebruik te maken van nieuwkomers op de arbeidsmarkt, of personen die slechts tijdelijk een job zoeken, en voor wie het lage prestige dus minder belangrijk is. Deze personen werken enkel voor het aan de arbeid verbonden loon, en hebben daarmee vaak ook een duidelijk en vooraf bepaald doel. Vooral de Belgische vrouwen, die enkele decennia geleden nog nieuwkomers waren op de arbeidsmarkt, mikken zelf echter steeds meer op een volwaardige carrière en willen niet in het onderste arbeidsmarktsegment gevangen gezet worden. Migranten, en daarbinnen vooral de recentst toegekomen groep, vormen dan de welgekomen plaatsvervangers van autochtone werknemers en vroeger aangekomen allochtonen, die geleidelijk uit dit arbeidsmarktsegment verdwijnen.

De duale arbeidsmarkttheorie biedt een waardevolle bijdrage tot het begrip van de aanhoudende migratie, maar de verklaringskracht ervan blijft partieel. Zo blijft ook in deze theorie de tegenstelling moeilijk te begrijpen tussen enerzijds de eerste generatie van migranten, die echte nieuwkomers waren en een kort verblijf in België voor ogen hadden, en anderzijds recent toekomende migranten die geen echte nieuwkomers meer zijn en die bovendien meestal geen terugkeer meer overwegen. Vanuit de duale arbeidsmarkttheorie is de migratiebeslissing van de eerste generatie gemakkelijk te verklaren, maar de mate waarin - met relatief ongunstige vooruitzichten - ook de recent toegekomen migranten nog voor migratie en inschakeling in het secundaire segment van de arbeidsmarkt kiest, ligt o.i. minder voor de hand. Hun beroepsactiviteiten kunnen in elk geval niet meer gezien worden als een poging om in korte tijd en met een duidelijk doel voor ogen een belangrijke som geld te verdienen. Het grotendeels ontbreken van carrierekansen in het laagste arbeidsmarktsegment en het lage beroepsprestige zouden voor hen dus veel sterker moeten doorwegen dan voor de pioniergeneratie.

Zo economische motieven en verwachtingen dus al de doorslag gegeven hebben bij de migratiebeslissing, dan konden de pioniermigranten in de jaren zestig de realisatie daarvan in elk geval met meer zekerheid en op een veel kortere termijn tegemoet zien dan migranten uit de jaren zeventig en tachtig. Voor deze laatsten kan hooguit nog sprake zijn van een soort vaag welvaartsideaal.

Er lijken ons bovendien te veel onzekerheden in het spel te zijn om migratiebewegingen te kunnen interpreteren als een op zuivere individuele nutscalculatie gebaseerde strategie tot het bereiken van een dermate onzeker en ver in de toekomst gelegen ideaal.

Daarnaast hebben deze economische verklaringen hoe dan ook meer relevantie voor het beroepsactieve en dus grotendeels mannelijke deel van de migrantenpopulatie, dan voor de vrouwen die hoofdzakelijk het onderwerp van de migrantensurvey uitmaakten. Dat geldt trouwens evenzeer voor de ouderen en kinderen die in het zog van de pioniermigranten volgden. Het aantal beroepsactieve Turkse en Marokkaanse vrouwen in België bleef namelijk oorspronkelijk vrij beperkt, hoewel ook daarin geleidelijk verandering komt. De economische visie reduceert vrouwelijke migratie (van niet-actieven) dan ook grotendeels tot een uitvloeisel van migratiebeslissingen die door vaders en echtgenoten werden genomen.

Tenslotte wordt migratie soms geanalyseerd als een handelswijze die tot geografische en professionele diversiteit binnen families en lokale gemeenschappen leidt, en daardoor een meer optimale of veilige spreiding van risico's oplevert. De familie wordt als een soort collectieve entrepreneur gezien die de handelingen van de gezinsleden disciplineert en op elkaar afstemt zodat gemeenschappelijke doelen gerealiseerd kunnen worden. Hierdoor legt deze visie de link tussen de economische invalshoek die ofwel vanuit het individu, ofwel vanuit economische systemen vertrekt, en netwerktheorieën die de centrale actor op het intermediaire niveau van het gezin of de lokale gemeenschap plaatsen.

1.3. Migratienetwerken

Het kettingmigratiemodel, met de gezinnen in plaats van de individuele actoren als centrale "decision unit", biedt duidelijk heel wat bijkomende verklaringskracht. Centraal in deze opvatting staat de idee dat migratiekandidaten door hun lidmaatschap van gezinnen en netwerken beschikken over een belangrijk sociaal kapitaal. Door hiervan gebruik te maken wordt de migratieoptie voor een kandidaat meer toegankelijk en ook sociaal en economisch goedkoper. Bovendien stijgt de efficiëntie van migratienetwerken altijd verder, naarmate meer personen vertrekken en op hun beurt de ontvangst van nieuwkomers kunnen voorbereiden.

De grote verdienste van dit model is dat het de migratie niet meer strikt aan individuele aspiraties en belangen koppelt. Daarentegen plaatst het de migratiebeslissingen in een familiale en bij uitbreiding algemeen sociale context. Migratie kan dan in het licht van familiale belangen en strategieën gezien worden als een transactie tussen een uitzendende en een ontvangende gemeenschap (familie), waarbij het gezin optreedt in naam van haar migrerend lid. Door deze werkwijze worden individuele en groepsbelangen op elkaar afgestemd en wordt de (schuld)relatie van de migrant met zijn achterblijvende familie

benadrukt. Een dergelijke transactie kan bijvoorbeeld de vorm aannemen van een investering van een Turkse of Marokkaanse familie in één van haar migrerende leden, met de verwachting later op allerlei manieren weer op dat gezinslid beroep te kunnen doen. Het spreekt vanzelf dat in deze situatie steeds nauwlettend gewaakt wordt over de goede relaties tussen vertrokken migranten en de uitzendende gemeenschappen. Het verwateren van deze banden zou daarbij als erg pijnlijk ervaren worden. Onder meer daardoor worden die relaties bij verschillende gelegenheden gereaffirmeerd en hernieuwd. Daarin spelen vooral huwelijken maar ook de Islamitische feesten een cruciale rol.

Een andere verdienste van de kettingmigratievisie ligt erin dat ze de pioniermigranten, als enige "originele" migranten, een bijzondere positie toekent, namelijk aan het begin van een migratieketting. Deze eerste migranten kunnen inderdaad, in vergelijking met wie later volgde, als een migrerende elite gezien worden. Daarbij dient genoteerd te worden dat deze groep niet alleen behoorlijk verschilt van later toegekomen migranten, maar ook intern verdeeld is tussen enerzijds de pioniers die daadwerkelijk de eerste schakel van een "ketting" vormen en anderzijds een groep die hun migratiegedrag blijkbaar niet hebben overgezet op verwanten en streekgenoten.

Deze opvatting die afzonderlijke migraties niet als losstaande gebeurtenissen ziet, maar daarentegen hun onderlinge samenhang en hun betekenis voor de uitzendende en ontvangende gemeenschappen benadrukt, maakt ook niet zo sterk het onderscheid tussen de migraties van mannen en vrouwen, of van actieven en niet-actieven. Daardoor is ook de vrouwelijke migratie na de pionierfase van het begin van de jaren zestig beter te begrijpen.

Toch is er nog enige verwarring mogelijk over de plaats die het kettingmigratiesysteem verdient in de studie van migratieprocessen. Zo wordt soms de indruk gewekt dat de Turkse en Marokkaanse migratie (Nauck, 1994) pas na de recruiteringsstop plots dit gezinsmigratiemodel ging volgen. Kettingmigratie wordt dan beschreven als een soort uitzonderingsstelsel dat door de migratiewetgeving onder het gezinsherenigingsstelsel in het leven geroepen werd. Zowel de literatuur als de resultaten van de Migrantensurvey spreken dit volledig tegen. Ook uit internationaal vergelijkend migratieonderzoek blijkt veeleer dat het recrutereren van nieuwe migranten hoofdzakelijk via gevestigde kennissen, verwanten en streekgenoten kenmerkend is voor een groot aantal bestudeerde migratiestromen doorheen de geschiedenis (zie o.a. Böcker, 1994). Dat geldt evenzeer voor een aantal bestudeerde gevallen waarbij er geen familiale restrictieregels van kracht waren.

Ook voor de Turkse en Marokkaanse migratie naar België kan gemakkelijk aangetoond worden dat al vanaf de jaren zestig - dus lang voor de afkondiging van de recruiteringsstop - het kettingmigratietype de overhand had. Precies op die manier zijn trouwens de grote "getransplanteerde gemeenschappen" in België gevormd. Het meest markante voorbeeld van een dergelijke gemeenschap wordt gevormd door de Turken afkomstig uit de omgeving van het stadje Emirdağ, in de Anatolische provincie Afyon. De migratie vanuit deze streek naar België startte al in de vroege jaren zestig, en precies door een intensieve kettingmigratie vanaf de beginperiode kon deze gemeenschap tot haar huidige proporties uitgroeien.

Kortom, het kettingmigratiemodel dat veel beter de selectiviteit van de migratie verklaart, gaat uit van een aantal zeer wezenlijke migratievormen en -motieven die aantoonbaar aanwezig zijn in de geschiedenis van o.a. de Turkse en Marokkaanse migratie naar West-Europa.

1.4. Van gezinsherenigende naar gezinsvormende migratie

Sinds 1974 zijn de familiale relaties en in het bijzonder nieuw aangegane huwelijksbanden voor een kandidaat-migrant, naast een centraal motief, ook het middel bij uitstek voor de verhoopde migratie. De reeds bestaande sterke koppeling tussen verwantschap en migratie werd onder het gezinsherenigingsstelsel quasi exclusief. Deze koppeling heeft bij gemigreerde families soms een ware omwenteling veroorzaakt in de invulling en betekenis van gezinsrelaties en traditionele instellingen rond het gezin. Daarvoor is de druk op de partnerkeuze verantwoordelijk, die door achtergebleven kennissen en verwanten op gevestigde migranten wordt uitgeoefend, om via huwelijk met een in België opgegroeide zoon of dochter de waardevolle migratiemogelijkheid te bemachtigen. De huwelijken die zo totstand zijn gekomen, tussen een in België en een in Turkije of Marokko opgegroeide partner, dragen daarvan ook de stempel. Anderzijds ondergaan zowel de bestaande als de nieuwgevormde gezinnen in hun migratiesituatie de invloed van andere factoren die eveneens destabiliserend werken. Daarbij kan gedacht worden aan mogelijke langdurige scheiding van huwelijkspartners, de moeilijkheid voor migrerende mannen en vrouwen om op hun achtergebleven familie terug te kunnen vallen in probleemsituaties, de veranderde vaderrol bij de opvoeding van kinderen enz..

De gewijzigde betekenis van huwelijk en gezin onder invloed van de leefsituatie onder migratie, zet de traditionele Islamitische moraal soms sterk onder druk. Toch wordt ook weer op diezelfde moraal beroep gedaan als leidraad en ook als legitimatie bij het totstandkomen van deze gezinnen, zeker wanneer het om garrangeerde huwelijken gaat. Gezinnen kunnen hierdoor in een zeer dubbelzinnige situatie terechtkomen. Dat is zeker het geval wanneer bijvoorbeeld Turkse of Marokkaanse mannen naar België willen emigreren en daarvoor de enig mogelijke weg kiezen door te huwen met een hier opgegroeide jonge vrouw. Hoewel meestal getracht zal worden aan het huwelijk een zo traditioneel mogelijk uiterlijk te geven, hebben de grote belangen die in het spel zijn wanneer dit huwelijk aan de bruidegom een migratierecht verleent, het totstandkomen van het huwelijk en de partnerkeuze grondig beïnvloed. Dat kan mogelijk tot uiting komen als de endogamieregels voor Turkse en Marokkaanse huwelijken onder druk van de omstandigheden niet op dezelfde manier worden gerespecteerd wanneer het gaat om partners die in verschillende landen zijn opgegroeid. Bovendien kennen de respectievelijke families elkaar in deze gevallen soms minder goed, omdat ze elkaar enkel tijdens korte verblijven in Turkije of Marokko hebben kunnen ontmoeten. Zekerheid krijgen over de goede reputatie van de andere partij is dan ook moeilijker en kan vaak slechts gebeuren door het inschakelen van een derde partij die ter plaatse informeert en bemiddelt.

Wanneer er op het vlak van de partnerkeuze toegevingen gedaan worden in functie van het verschaffen van het migratierecht aan de bruidegom, dan wordt dat vaak gecompenseerd door het betalen van een hoge bruidsprijs of door het prestige van een partner met een hoge opleiding en een betere komaf. Na het huwelijk komen dergelijke nieuwe koppels in de ongebruikelijke situatie terecht dat de bruid en haar kant van de familie volledig dominant zijn. In tegenstelling tot de virilocale huwelijkstraditie zal het gezin zich vestigen in de verblijfplaats van de bruid en haar familie in plaats van bij de bruidegom. Daarbij komt dat het gezin uit financiële noodzaak vaak een tijdje bij de schoonouders moet blijven inwonen. De afhankelijkheid van de bruidegom wordt nog verzaamd doordat hij bij aankomst geen Nederlands of Frans spreekt en dus ook voor de contacten met de buitenwereld op zijn schoonfamilie is aangewezen. Om dezelfde reden blijft ook economische zelfstandigheid buiten zijn bereik. Een aantal onder hen proberen aan deze oneervolle situatie te ontsnappen door zo snel mogelijk werk te zoeken. Dat kan gebeuren door in te stappen in een paar nijverheidstakken waar veelvuldig van deze recent geïmmigreerde Nederlands- en Frans-onkundige arbeidskrachten gebruik gemaakt wordt. Een aantal dergelijke bedrijven, die bij Turkse migranten als "schoonzoon-bedrijven" (damat fabrikası) bekend staan, zijn actief in de Limburgse electro-chemische industrie (Galvanisatie- en verzinkingsbedrijven). Het gaat daarbij om schoolvoorbeelden van een tewerkstelling in het secundaire segment van een duale arbeidsmarkt. Of deze tewerkstelling een eerste stap zal betekenen in de integratie in de Belgische arbeidsmarkt, of daarentegen eerder een belemmering vormt doordat nieuwkomers wanneer ze tewerkgesteld worden de voor hen georganiseerde taal- en beroepsopleidingen meestal beëindigen, en zo een aantal kanalen die op termijn voor sociale promotie kunnen zorgen afsluiten, staat daarbij nog ter discussie.

Wanneer vrouwen als bruid immigreren na een huwelijk met een in België opgegroeide man komen ze vaak terecht in een toestand van nog grotere machteloosheid en isolement. Dat kan zowel het geval zijn wanneer het gezin inwoont bij de ouders van haar echtgenoot, als wanneer de ligging van de woonplaats het contact met andere Turkse of Marokkaanse families bemoeilijkt. Door de afwezigheid van eigen verwanten is het voor geïmmigreerde vrouwen vooral in conflictsituaties bijzonder moeilijk hun rechten te laten gelden.

Samenvattend kan gesteld worden dat er door de koppeling van huwelijk aan migratie en door andere migratiegebonden factoren binnen migrantengemeenschappen en gezinnen een leefsituatie gegroeid is die vrij fundamenteel afwijkt van normen en tradities. Voor deze nieuwe toestand is in feite nog geen duidelijke consequente en algemeen aanvaarde normgeving voorhanden. Het ontstane normatieve vacuum wordt vaak verantwoordelijk gesteld voor probleemsituaties binnen gezinnen of in de relatie tussen gezin en samenleving. In de literatuur wordt in dit verband gesproken over een scheurings- of ontwortelingshypothese die, naast socialisatie-, adaptatie- en selectieëffecten, verantwoordelijk is voor het ontstaan van nieuwe en van de herkomstgemeenschappen afwijkende waardenpatronen, in de schoot van gemigreerde families. Een ganse tak van vaak nogal kwalitatief gericht onderzoek in de sociale wetenschappen en vooral de sociale psychologie kiest deze invalshoek.

1.5. Omgaan met sociale verandering

Voor de studie van processen van snelle sociale verandering is het bijzonder interessant na te gaan op welke manier de grote kloof overbrugd wordt die gegroeid is tussen enerzijds de voorouderlijke traditie en anderzijds de feitelijke leefwereld onder migratie. Daarbij is de link tussen de normloze situatie van de "familie onder migratie" en de nieuwe normering via nieuwe Islamitische organisaties gemakkelijk gelegd. Terwijl deze organisaties aan de behoefte tot invulling van een zekere normatieve leegte beantwoorden, bieden ze toch slechts weinig tegenstand tegen het "rekken" van een aantal traditionele principes dat noodzakelijk is om het huwelijksmigratiegedrag maar ook andere "toegevingen" aan de migratiesituatie te legitimeren. Zo staat Milli Görüş, veruit de meest succesvolle Turks-Islamitische organisatie in Europa, inderdaad voor een geactualiseerde en onderhandelde versie van tradities en godsdienst. Tegelijk houdt die organisatie echter staande dat, voor het bepalen van de grenzen van wat als aanvaardbaar beschouwd kan worden, enkel religie en traditie als maatstaf gebruikt kunnen worden. In die context wordt de ideologie van deze beweging soms als een "rationeel islamisme" getypeerd. Tekenend voor deze organisatie is dat ze naast haar groeiend succes in West-Europa ook in Turkije populair is, en wel vooral bij vroegere plattelandsbewoners die binnenlands naar de grote steden zijn gemigreerd en op die manier in een vergelijkbare "ontwortelde" situatie zijn terechtgekomen.

Organisaties als Milli Görüş kunnen soms ook op andere terreinen houvast bieden. Dat kan zowel gebeuren door praktische hulpverlening, bijvoorbeeld bij administratieve problemen, als ook door het creëren van een gemeenschapsband tussen haar leden. Bij het totstandkomen van huwelijken kan gemeenschappelijk lidmaatschap van beide families een compensatie vormen voor het feit dat door de ruimtelijke scheiding de families zelf vaak niet in staat zijn uit eerste hand de nodige inlichtingen te verzamelen in verband met de garanties voor een succesvol huwelijk.

1.6. Migratie verbindt en verdeelt

Alle elementen zijn aanwezig om van een volwaardig migratiesysteem te kunnen spreken. Hierin blijven migrantengemeenschappen met hun land en streek van herkomst, en met terugkeermigranten en nieuwe migrerende gezinsleden - al dan niet onder huwelijk - verbonden. In dit systeem worden door het op elkaar afstemmen van het huwelijksgedrag van ruimtelijk gescheiden partijen nieuwe migratiebewegingen mogelijk gemaakt. Tegelijk bevat het de elementen die toelaten om ook de toekomst van de recruitering via huwelijk veilig te stellen. Het uitwisselen van huwelijkspartners zorgt immers voor een blijvende binding tussen alle betrokken partijen, maar ook voor een periodieke hernieuwing van die relaties doordat de aflossing van de schuld van gevestigde migranten gepaard gaat met het ontstaan van een nieuwe schuldrelatie met de pas toegekomen persoon. Gans dit systeem moet nochtans ook een aantal spanningen verwerken en kan dus slechts blijven functioneren indien de interne cohesie niet verloren gaat. Om dit te vermijden wordt herhaaldelijk gerefereerd naar de gemeenschappelijke

identiteit in cultuur en godsdienst en aan de loyaleit t.a.v. de streek van herkomst. Op die manier wordt getracht conflicten te beheersen. Daarbij is het soms noodzakelijk de leefregels aan te passen aan de behoeften van de gemeenschap in migratie (adaptive upgrading?). In de ideologische discussie die rond deze problematiek ontstaat, spelen Islamitische organisaties een belangrijke rol. Mede door hun invloed gebeurt dit echter zonder het gemeenschappelijk cultureel en religieus erfgoed al te sterk aan te tasten.

De spanningen die in dit stelsel ontstaan uit zich op twee niveaus: enerzijds tussen de generaties doordat aan in België opgegroeide jongeren via een huwelijk gevraagd wordt mee te betalen voor de schuldpositie waarin de ouders zich nog voelen ten aanzien van hun achtergebleven verwanten. Anderzijds ontstaan mogelijk ook spanningen binnen de gezinnen waar de traditionele verhoudingen telkens opnieuw in vraag gesteld en onderhandeld moeten worden doordat - o.a. als onrechtstreeks gevolg van de migratiewetgeving - de samenlevingssituatie tussen partners van traditionele patronen afwijkt. De fricties die zo ontstaan kunnen een belangrijke bron van sociale en culturele verandering zijn. Anderzijds is de mate waarin het systeem erin slaagt deze conflicten te vermijden of te pacificeren een goede graadmeter voor de vitaliteit ervan.

In het tweede gedeelte van de paper wordt uitvoerig teruggekomen op de basisgegevens in verband met de relatie tussen partnerkeuze en migratie, en worden deze en andere gegevens voor de Turkse en Marokkaanse migratie naar Vlaanderen en Brussel naast elkaar voorgesteld en vergeleken. We zullen daarbij vooral aandacht hebben voor de rol en betekenis van migratienetwerken voor de Turkse en Marokkaanse migratie, en voor de verschillen die tussen beiden kunnen vastgesteld worden.

2. Resultaten van de migrantensurvey

Achtereenvolgens behandelen we de geschiedenis van de Turkse en Marokkaanse migratie en de opbouw van een Turkse en Marokkaanse gemeenschap in België, de selectie en (o.a. regionale) samenstelling van deze twee bevolkingsgroepen en de relatie tussen huwelijk, gezin en migratie. Tenslotte willen we dieper ingaan op enkele voor gezinsrelaties relevante waardenpatronen en hun band met selectie, regionale diversiteit en het precieze migratieverloop.

2.1. België als gastland

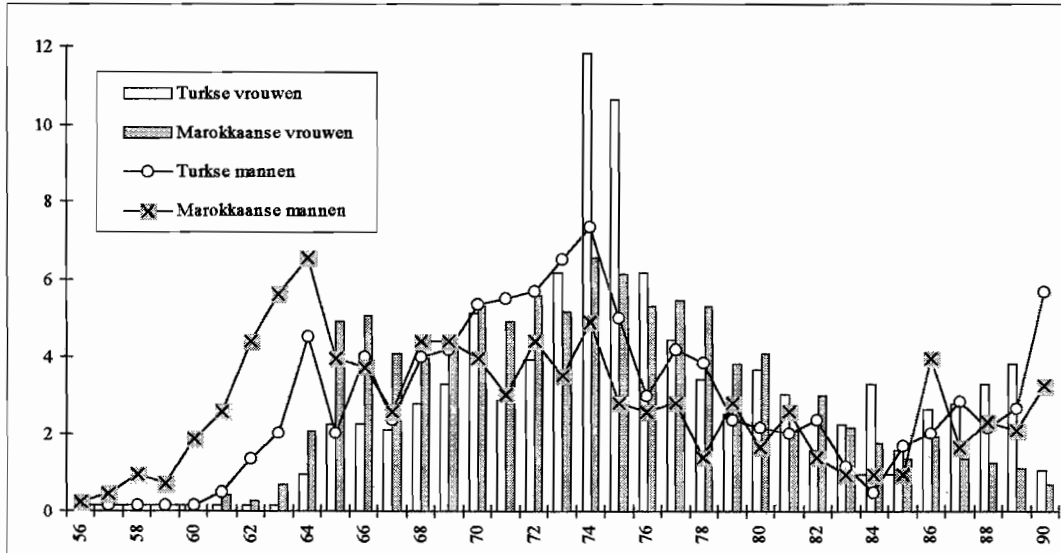
De betekenis van België als gastland voor migranten uit Turkije en Marokko verschilt grondig. Als klein Europees land neemt België namelijk meer dan 9 % op van alle emigranten uit Marokko. In absolute aantallen komt ons land daarmee vlak na Nederland op de derde plaats. Het aandeel van de Marokkanen in de totale bevolking ligt in geen enkel ander Europees land hoger. Dat neemt niet weg dat als traditioneel gastland voor Marokkaanse migranten Frankrijk veel belangrijker is. Ongeveer 44% van hen zijn in dat land gevestigd.

Voor de Turkse emigratie naar West-Europa speelde vooral Duitsland een grote rol. Naar schatting meer dan drie kwart van alle vertrekkers uit Turkije kozen een Duitse bestemming. Verder zijn ook België en Nederland en in mindere mate Frankrijk en Zweden belangrijke immigratielanden voor Turken geweest.

De start van de migratie naar België lag in de late jaren vijftig. De Marokkaanse migratie had daarbij nochtans enkele jaren voorsprong op de Turkse. Dat geldt zowel voor de mannen als voor de vrouwen, die hun echtgenoten of vaders met enkele jaren vertraging volgden. Daarbij is op figuur 1 vast te stellen dat er voor Turken tot in 1974 geleidelijk een groot overschot aan mannen werd opgebouwd, die ofwel nog ongehuwd waren, ofwel nog niet met hun vrouw en kinderen waren herenigd. Na de afkondiging van de recruiteringsstop werden de vrouwen en kinderen die nog in Turkije verbleven versneld naar België overgebracht, zodat in de eerste jaren nadien de hoogste pieken in de vrouwelijke migratie genoteerd werden.

De inhaalbeweging bij Marokkaanse vrouwen begon al veel vroeger. Vanaf ongeveer '65 kwamen vrouwen in een relatief hoger tempo naar België dan mannen. Bij de recruiteringsstop waren er al dan ook meer Marokkaanse families compleet in België verzameld. Na '74 steeg de vrouwelijke migratie dus veel minder sterk. Bovendien gebeurde de resterende familiehereniging die nadien nog plaatshad blijkbaar wat trager en op een meer gespreide manier.

Figuur 1: Percentuele verdeling van Turken en Marokkanen naar migratiejaar

Bron: Enquête "Gezinsvorming en waardenpatronen bij Turkse en Marokkaanse migranten in België, VUB en UG, 1991-1992.

Nota: De gegevens over de Turkse en Marokkaanse mannen werden via hun echtgenote verzameld, waardoor ongehuwde mannen er niet in konden opgenomen worden.

De recentste trend in de Turkse en Marokkaanse migratie is voor mannen weer licht stijgend. De Turkse migratie groeit daarbij het sterkst. De migratie van Turkse vrouwen volgt het tempo van hun mannelijke landgenoten; Marokkaanse vrouwen daarentegen immigreren alsnar minder. Aangezien het hier bijna uitsluitend om huwelijksmigratie gaat, is de betekenis van deze evolutie gekoppeld aan de leeftijdsstructuur en het huwelijksgedrag van beide migrantengroepen. Het feit dat Marokkaanse vrouwen een hogere huwelijksvruchtbaarheid hebben, gecombineerd met de concentratie van migraties en huwelijken in de vroege jaren zeventig, heeft ervoor gezorgd dat een relatief grotere groep jonge mannen en vrouwen van de tweede-generatie op dit ogenblik de modale huwelijksleeftijd bereikt hebben. Of deze groep snel zal huwen of daarentegen het huwelijk nog een tijdje uitstelt, en vooral of voor een in België of een in Marokko opgegroeide partner zal geopteerd worden, zal bepalend zijn voor de migratiecijfers vanuit Marokko. Deze samenhang zal echter in wat volgt verder uitgediept worden.

2.2 Selectiviteit en regionale differentiatie

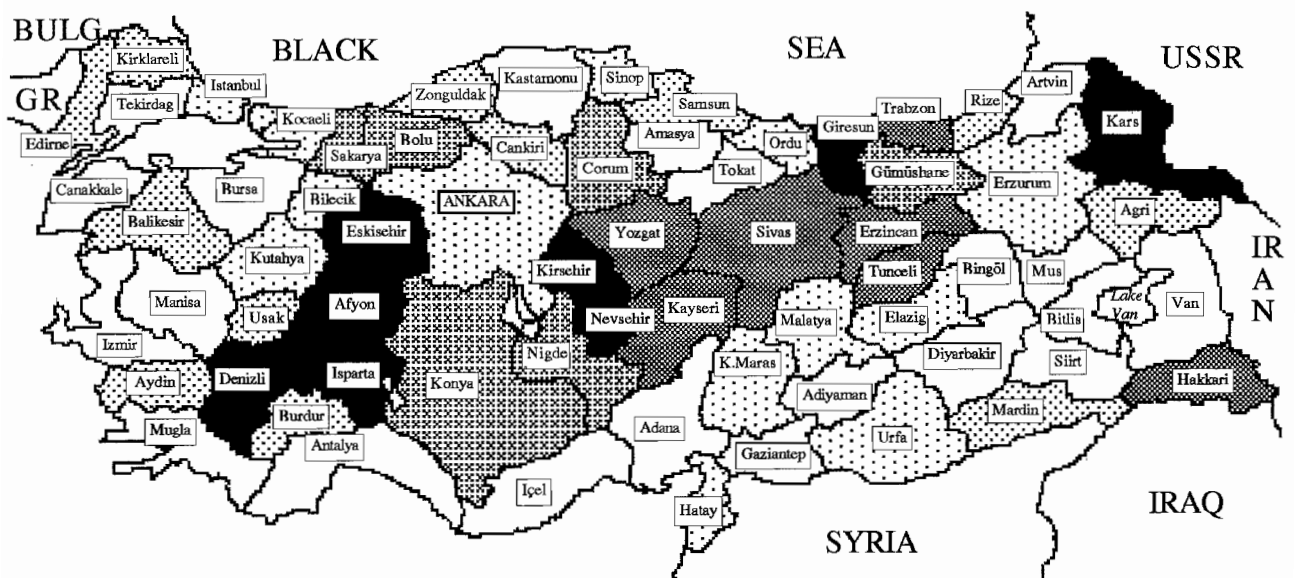
Noch voor Turken, noch voor Marokkanen vormt de migrantengroep die in België verblijft een exacte afspiegeling van het "modale" Turkse of Marokkaanse gezin, de "modale" arbeider enz.. Er is integendeel een segment van de Turkse en Marokkaanse bevolking gemigreerd met een zeer specifieke samenstelling. Deze samenstelling is het

resultaat van een complexe interactie tussen selectiecriteria die op verschillende niveaus (economische en legale positie, kwalificatie,...) werkzaam zijn, mogelijkheden die geboden worden door lidmaatschap van bepaalde groepen en relaties tot netwerken, en tenslotte vooral ook alle mogelijke culturele en sociale factoren die de subjectieve aantrekkelijkheid en de (niet enkel in economische termen uit te drukken) prijs van een migratieoptie beïnvloeden.

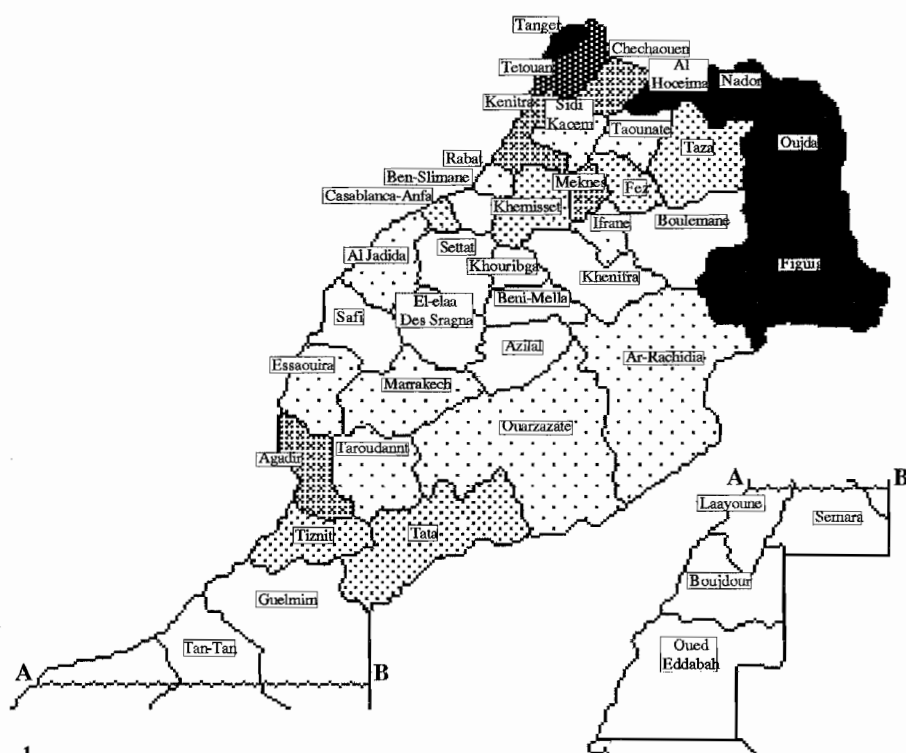
Deze selectiviteit uit zich o.a. in de regionale spreiding (naar geboortestreek) van vertrekkende migranten. Om een indruk te geven van de mate van regionale heterogeniteit werden de figuren 2 en 3 ingekleurd naargelang de graad van relatieve over- of ondervetegenwoordiging van migranten afkomstig uit bepaalde provincies, in vergelijking met de bevolkingsomvang van die gebieden. De weergegeven ratio geeft m.a.w. aan hoeveel keer meer of minder personen uit een bepaalde provincie naar België gemigreerd zijn, dan men zou verwachten bij een volledig gelijkmatige spreiding van de migratie over het Turkse en Marokkaanse grondgebied.

De spreiding van de Turkse migratie is allerminst gelijkmatig te noemen. De kustgebieden van de Middellandse en Egeïsche Zee zijn nauwelijks vertegenwoordigd, en ook uit gans de Bosporus-regio in Westelijk Turkije zijn relatief weinig migranten vertrokken. Ook de Zuidelijke en Zuidoostelijke provincies kenden zeer weinig emigratie, al moet daar onmiddellijk aan toegevoegd worden dat wellicht een aantal Koerdische politieke vluchtelingen uit deze regio - precies door hun bijzondere situatie - niet in onze steekproef konden opgenomen worden, zodat hun aantal hier wellicht onderschat is.

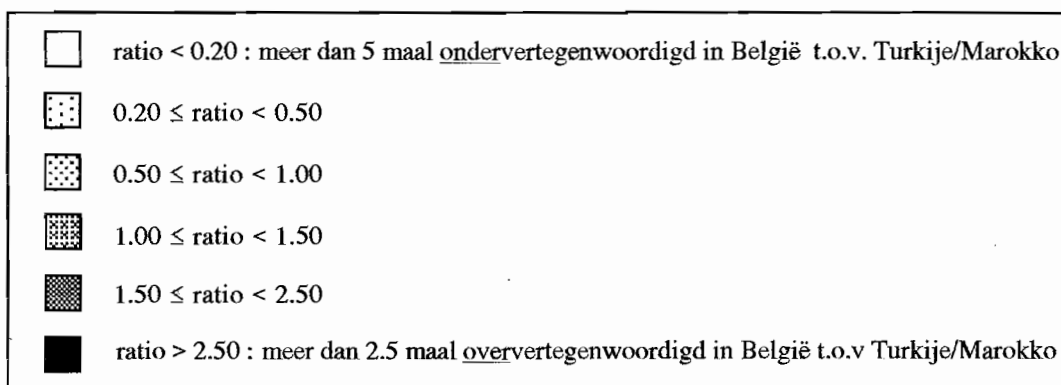
Figuur 2: Relatieve distributie van Turkse vrouwen naar geboortestreek

Figuur 3: relatieve distributie van Marokkaanse vrouwen naar geboortestreek

Legende:

De Turkse migranten zijn in hoofdzaak afkomstig uit een lange band van Anatolische provincies die loopt van Denizli in het Westen tot Kars aan de Azerische en Iraanse grens in het Oosten. Binnen die band zijn er enkele provincies met een zeer sterk verhoogde concentratie waar te nemen. In eerste instantie is er de provincie Afyon, die samen met enkele aangrenzende gebieden in feite het hart van de Turkse migratie naar België vormt. Als provincie is Afyon meer dan twintig maal oververtegenwoordigd in de buitenlandse migratie en samen met enkele naburige provincies is deze streek in Westelijk Anatolië verantwoordelijk voor meer dan de helft van de totale Turkse emigratie. Deze emigratie kwam vooral tot stand rond het provinciestadje Emirdağ, dat

sinds de jaren zestig een centraal referentiepunt geworden is voor Turkse migranten in België.

Een tweede, zij het wat minder sterk geconcentreerde kern van migratie is ten Oosten van Ankara gelegen in Centraal-Anatolië, en omvat de provincies Kırşehir, Nevşehir, Yozgat, Kayseri, en ook Sivas, Erzincan en Tunceli. De provincies Kars en in mindere mate Ağrı vormen het meest Oostelijke emigratiegebied. Het gaat hier om sterk achtergebleven gebieden met een ten dele etnisch gemengde Turks-Azerische bevolking. Tenslotte moet nog melding gemaakt worden van de kuststrook rond de Zwarte Zee, die vooral arbeiders leverde voor de Limburgse steenkoolproductie.

Volgen we nu deze migratiestromen in de tijd (figuren 6 t.e.m. 8 in bijlage) dan valt eerst de grote continuïteit op: de drie grote emigratiegebieden in Westelijk, Centraal en Oostelijk Anatolië leverden al van bij het begin het overgrote deel van de vertrekkers. De enige merkbare evolutie wordt gevormd door een lichte regionale uitbreiding naar de periferie van de oorspronkelijke vertrekgebieden. Slechts één migratiestroom kwam werkelijk grotendeels tot stilstand: de migratie uit het Westelijk gedeelte van de Zwarte-Zeekust. Daarnaast worden na de recruiteringsstop geleidelijk ook een aantal Zuidoost-Anatolische provincies in de migratie betrokken. Vermoedelijk gaat het hier om de al eerder genoemde Koerdische politieke vluchtelingen.

De Marokkaanse emigratie is nog sterker regionaal gedifferentieerd dan de Turkse. Uit het uiterste Zuiden en uit de vroegere Westelijke Sahara vertrok geen noemenswaardige migratie. Juist ten Noorden daarvan ligt de regio van de Souss en de Anti-Atlas (Agadir, Tiznit en Taroudannt). Deze regio vormt de eerste maar minst belangrijke van drie identificeerbare Marokkaanse emigratiegebieden. Een tweede gebied met belangrijke emigratie is de "Région du Centre" met de provincies Meknes, Fez, Kenitra, Khemisset en verder het dichtbevolkte gebied rond Casablanca en Rabat.

Veruit de omvangrijkste migrantenstroom is afkomstig uit de Rif en dan vooral uit de Oostelijke Rif. De zes kustprovincies van de Middellanse Zee die samen de Rif vormen hebben meer dan drie kwart van alle uit Marokko vertrokken migranten geleverd. De twee belangrijkste provincies daarbinnen - Tanger en Nador - zijn elk op zich goed voor ongeveer 25%.

Historisch zou de externe migratie vanuit Marokko in eerste instantie uit de Souss en de Anti-Atlas vertrokken zijn (Cered, 1993). Onder de demografische druk van een grote bevolkingsdichtheid op een relatief ongunstig terrein zou daar reeds voor de Tweede Wereldoorlog een grote migratiedruk zijn ontstaan. De emigratie vanuit de Rif zou de tweede grote golf vormen die vooral vanaf de jaren vijftig op gang kwam, maar die snel dominant werd. De migratie uit de "Région du Centre" zou van veel recentere datum zijn dan de twee vorige.

Vergelijken we de regionale samenstelling van de Marokkaanse gezinnen die in België zijn toegekomen voor en na 1976, dan beantwoordt dat inderdaad aan het door het

Cered geschetste beeld: het relatieve belang van de Souss en de Anti-Atlas neemt inderdaad af ten gunste van de Rif. Er is ook daadwerkelijk een lichte toename waar te nemen in de migratie uit o.a. de provincies Fez, Khemisset en Kenitra in de Région du Centre.

Naast de differentiatie in geografische gebieden speelt voor Marokko het onderscheid tussen Berbers en niet-Berbers een belangrijke rol. Deze Berbers zouden vooral leven in de Rif, waar een eigen Rifi-dialect gesproken wordt en in het Zuiden waar Berbers de Chelha of Tachelhit-dialecten spreken. Er bestaat echter geen strikt geografische basis die zou volstaan om het onderscheid te maken. We kunnen ons daarom enkel op de kennis van een Berbertaal baseren. Uit de analyse van de talenkennis bij in België verblijvende vrouwen kon nochtans vastgesteld worden dat de Marokkaanse migranten in enkele provincies bijna voor 100 % Berberstalgig zijn. Dat is zeer duidelijk het geval voor Al Hoceima, Nador en in mindere mate Oujda in de Rif en voor Agadir in de Souss. Marokkanen uit het Westelijk gedeelte van de Rif spreken bijna nooit een Berbertaal. De vraag of deze toch wel strakke binding tussen regionale herkomst en kennis van de Berbertaal typisch is voor in België verblijvende Marokkanen en dus op een selectiviteit in de migratie wijst, kan op basis van de resultaten van de Migrantensurvey bij vrouwen niet beantwoord worden.

2.3. Getransplanteerde gemeenschappen

Er zijn zowel voor Turkse als voor Marokkaanse migranten enkele sterke regionale concentraties in de herkomstgebieden terug te vinden. Het gaat dan vaak om kleine provinciesteden en dorpen, die ondanks hun relatief geringe bevolkingsomvang soms grote delen van alle vertrekkers uit een streek en zelfs uit een land leveren. Het kan niet anders of in deze steden en dorpen heeft zowat iedereen familieleden, kennissen of vrienden die naar dezelfde Westeuropese bestemming zijn verhuisd. In deze streken bestaat er ongetwijfeld een "migratiecultuur" en is er door veelvuldige contacten en relaties met geëmigreerde streekgenoten een gemeenschap gevormd die gelijktijdig wortels heeft zowel in Marokko of Turkije als in België, en daaraan ook een dubbele oriëntatie dankt.

Doordat zeer grote delen van een aantal locale gemeenschappen in Marokko en Turkije naar België migreerden, en zich ook nadien in dezelfde streek kwamen vestigen, konden ze zich ook in België weer als een gemeenschap reconstrueren. Daarbij konden ook de sociale structuren blijven overleven. De "getransplanteerde gemeenschappen" die op deze manier in België groeiden vormen zo een soort spiegelgemeenschap van de herkomststreek.

Indien er werkelijk van een migratiesysteem en een migratiecultuur gesproken mag worden, dan is die zeker terug te vinden in de schoot van deze getransplanteerde gemeenschappen. Enkel dergelijke gemeenschappen beschikken immers over het potentieel om het huwelijk werkelijk te laten functioneren als een gelegitimeerde motor voor migratie. De endogame partnerkeuze en de sociale controle is over de grenzen

immers altijd al bijzonder moeilijk te handhaven, maar zou volledig onmogelijk zijn indien die hechte band tussen twee "spiegelgemeenschappen" zou ontbreken. De geschiedenis van de kettigmigratie is dan ook in essentie de geschiedenis van de getransplanteerde gemeenschappen.

Voorbeelden van dergelijke gemeenschappen in de Turkse en Marokkaanse migratie zijn legio. Het wellicht bekendste voorbeeld is het al eerder genoemde Emirdağ in de Turkse provincie Afyon. Uit dit stadje samen met de dorpen in een straal van enkele tientallen kilometers eromheen kwam een grote groep arbeiders die zich vooral in Brussel en Gent gingen vestigen. Daar vormen ze nog steeds een gemeenschap die tot op het niveau van de straten, wijken en buurten geconcentreerd woont op een bijna homogene manier. Toch zijn er ook andere voorbeelden van getransplanteerde gemeenschappen te noemen, zij het van een wat kleinere schaal. Er is bijvoorbeeld de gemeenschap van Posof in de provincie Kars die op een geconcentreerde manier in Lier en in mindere mate ook in Heusden-Zolder en Leopoldsburg terug te vinden is. Andere voorbeelden zijn de Turken uit Kirşehir en Nevşehir in Mol, uit Trabzon in Maasmechelen, uit Isparta in de omgeving van Sint-Niklaas, uit Denizli in Anderlecht en uit de provincie Konya in Lokeren. In sommige Turkse provincies leverde één enkele stad of zelfs een dorp bijna het volledige contingent aan migranten. Dat was het geval voor Devrek (Zonguldak) en Akcaabat en Arakli in Trabzon aan de Zwarte Zee; voor Acipayam (Denizli) en Cifteler (Eskişehir); voor Yildizeli (Sivas) in Centraal Anatolië en ook voor Kelkit (Gümüşhane) en vooral Posof (Kars) in Oostelijk Anatolië. Ongetwijfeld zijn er door de op gemeentelijk vlak gestratificeerde steekproeftrekking nog een aantal andere lokale concentraties aan onze aandacht ontsnapt.

Zoals al eerder vermeld is ook de Marokkaanse migratie sterk regionaal geconcentreerd. Opnieuw kunnen een aantal plaatsen gevonden worden die een buiten proportioneel groot aandeel in de emigratie hebben gehad. In tegenstelling tot het Turkse geval liggen deze plaatsen echter niet verspreid over zowat het ganse land. De plaatsen van geconcentreerde emigratie liggen namelijk bijna allemaal in de Rif. Daarbij valt een tweede verschil met de Turkse migratie op: behalve voor het Oostelijke gedeelte van de Rif zijn de herkomstplaatsen meestal geen dorpen of kleine plaatsjes, maar vaak grote steden en provinciehoofdplaatsen. Zo is er een belangrijke stedelijke emigratie uit Tanger, Rabat, Casablanca en Tetouan geweest, maar blijkbaar niet uit de kleinere plaatsen in de buurt. Anderzijds is er uit de Oostelijke Rif en vooral uit Nador en Oujda wel in de eerste plaats migratie vanuit het platteland geweest. Oujda is vertegenwoordigd door de migranten uit het stadje Berkane dat als Marokkaanse tegenhanger voor Emirdağ kan gelden: de grote meerderheid van emigranten uit Oujda heeft er zijn wortels. Voor de vooral Berberse emigratie uit Nador zijn de vertrekplaatsen nog kleiner. Een hele reeks van dorpen en kleine provinciestedjes onder de Middellandse Zeekust hebben de grootste bijdrage tot de emigratie geleverd. Vooral Bni Touzine, Kebdana en Tafersit zijn steeds terugkerende plaatsnamen. Ook Farkhana, Bni Chiker, Midar en Tamsamane worden bijzonder vaak als geboorteplaats genoemd. Voor de Oostelijke provincie Figuig die in de totale Marokkaanse migratie niet zo belangrijk was valt de plaats Bouarfa op; in de veel belangrijkere Rif-provincie Al Hoceima zijn Izemouren, Imzouren en Targuist duidelijk van tel geweest.

Verder werd er een gemeenschap uit Assilah bij Tanger teruggevonden, die trouwens in België grotendeels in de Brusselse deelgemeente Etterbeek gevestigd is.

In de spreiding van de Marokkaanse bevolking over Vlaanderen en Brussel komt opnieuw het onderscheid tot uiting tussen de meer rurale en Berberssprekende bevolking uit de Oostelijke Rif en de meer stedelijke bevolking van de Westelijke Rif die meer bij de Arabische bevolking uit de rest van Marokko aanleunt. De eerste groep met vooral migranten uit Nador woont grotendeels in Antwerpen, de tweede met vooral Tanger en Tetouan vinden we voornamelijk in Brussel terug.

3.1. Migratie, huwelijk en gezin

Er werd al enkele malen verwezen naar het feit dat het hebben van familiebanden met eerder gemigreerde verwanten de eigen migratiemogelijkheden groter en vooral minder kostbaar maakte, zodat familiebanden nieuwe migraties ook al stimuleerden lang voordat het gezinsherenigingsstelsel van kracht werd.

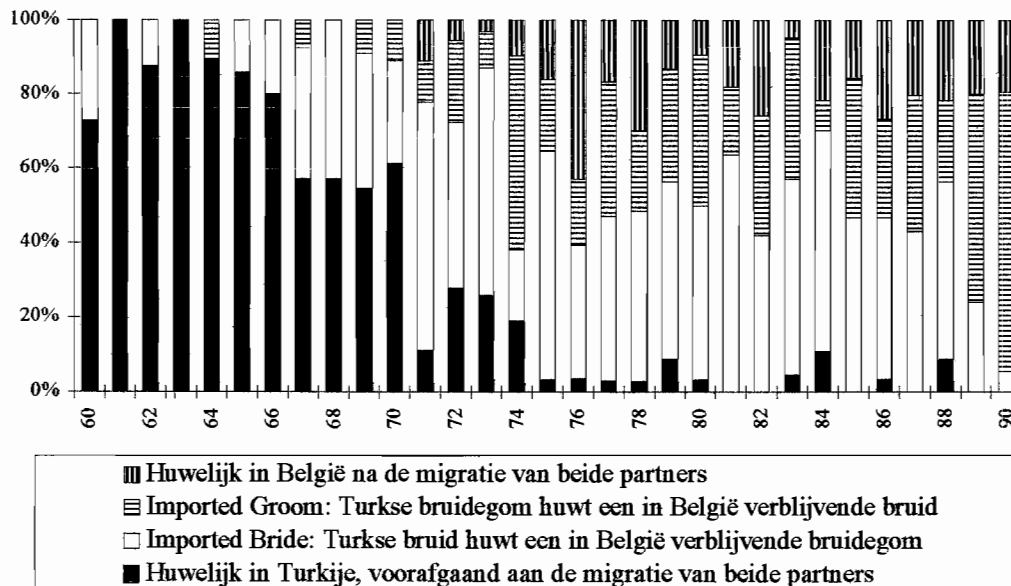
We zullen hier eerst het ontstaan en de groei van de Turkse en Marokkaanse gezinsmigratie beschrijven in het licht van de migratiewetgeving. Daartoe zal afzonderlijk vanuit het standpunt van mannen en vrouwen ontleed worden welk soort koppel gevormd werd in functie van het huwelijksjaar. We maken een onderscheid tussen (type 1) koppels die voorafgaand aan de migratie gevormd werden in Turkije of Marokko en (type 4) koppels waarvan beide partners de migratie al achter de rug hadden toen ze huwden. Daarnaast zijn er ook nog koppels waarvan één partner bij het huwelijk nog niet gemigreerd was en de andere wel. De vorming van een dergelijk koppel brengt meestal met zich mee dat de in Turkije of Marokko verblijvende partner ook naar België migreert. In dit soort koppels maken we een onderscheid tussen enerzijds (type 2) koppels waarvan de bruid haar in België verblijvende echtgenoot vervoegt en anderzijds (type 3) koppels waarvan het de bruidegom is die naar aanleiding van zijn huwelijk nakomt.

In de figuren 4 en 5 werd op die manier het huwelijksstype uitgezet per huwelijksjaar. Het spreekt vanzelf dat in de types 2 en 3, d.w.z. huwelijken die tot de migratie van het nieuwe gezinslid leiden, deze bruid of bruidegom meestal zo snel mogelijk na het huwelijk ook naar België komt. In een aantal gevallen komt de migrerende partner ook al toe voordat het huwelijk plaatsvindt. Het huwelijksjaar zal bij deze koppels dus meestal in de buurt van het migratiejaar van de migrerende partner liggen. Anderzijds heeft het huwelijk van in Turkije huwende personen soms veel vroeger plaats dan de migratie, en voor in België huwende personen soms veel later.

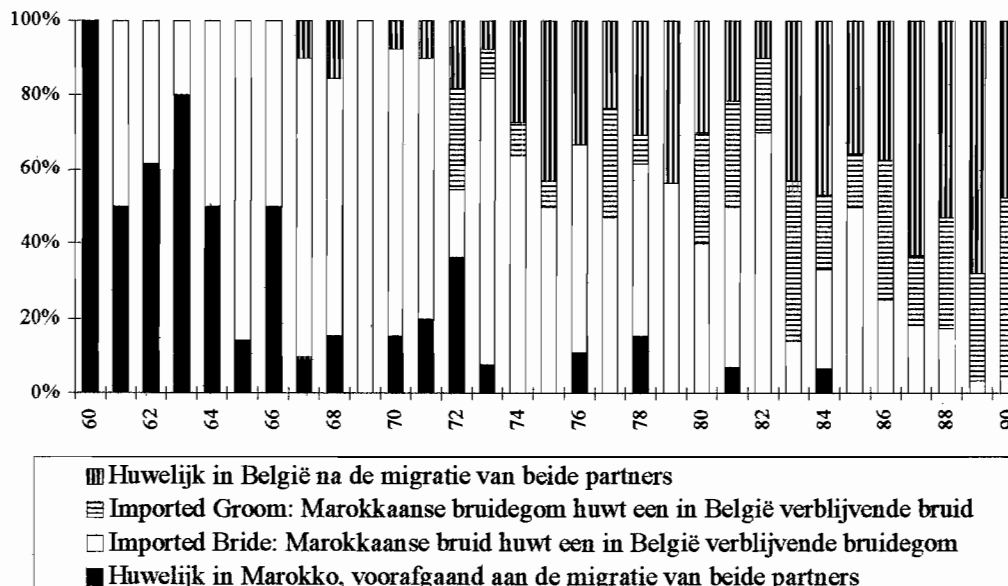
De figuren 4 en 5 tonen hoe het aandeel van de koppels die al gehuwd waren voorafgaand aan de migratie van beide partners, aanvankelijk zeer hoog was, maar naar 1974 toe stelselmatig afneemt. De migratiewetgeving maakt het voor gehuwde paren vanaf dat ogenblik immers zeer moeilijk om nog naar België te migreren: ze zijn meestal zelf geen kind uit een eerder gemigreerd gezin en ook hun eigen huwelijk kan geen aanleiding meer zijn tot de migratie. Alleen via een uitzonderingsstatuut als bvb. het

vluchtelingenstatuut is voor hen nog migratie mogelijk. Het aandeel van deze koppels ligt opvallend hoger voor Turken, voor wie de migratie in hogere mate een familiale aangelegenheid lijkt te zijn, dan voor Marokkanen. Heel wat meer Turkse dan

Figuur 4: Huwelijkstype van de Turkse huwelijken naar huwelijksjaar

Figuur 5: Huwelijkstype van de Marokkaanse huwelijken naar huwelijksjaar

Marokkaanse mannen waren bij hun migratie al gehuwd. Een deel van de verklaring hiervoor is wellicht te zoeken in het feit dat de Marokkaanse migratie met enkele jaren voorsprong op de Turkse startte. Hierdoor was de fase van de pioniermigratie, die zowel voor Turken als voor Marokkanen in grotere mate uit gehuwde mannen bestond, al verder gevorderd en bijna ten einde voor de Marokkaanse migratie. In figuur 1 was ook al te zien dat de piek van de Marokkaanse mannelijke migratie al in 1964 lag, terwijl de Turkse migratie tot in 1974 bleef stijgen. Doordat gehuwde Turkse mannen vaker een gezin achterlieten wanneer ze naar West-Europa vertrokken bewaarden ze een sterkere band met hun thuisgemeenschap en bevestigden ze ook hun vertrouwen in die gemeenschap. Anderzijds wijst het achterlaten van echtgenote en gezin voor een migrerende echtgenoot ook op een sterk geloof in het tijdelijk karakter van de migratie. Hier vinden we dus een aanwijzing voor de relatief sterkere band tussen migranten en thuisgemeenschap bij Turken dan bij Marokkanen.

Na de fase van de gezinshereniging, maar deels ook gelijktijdig ermee, kwam er een hoofdzakelijk gezinsvormende migratie op gang. Turkse en Marokkaanse partners van een in België verblijvende bruid of bruidegom immigrerden naar aanleiding van hun huwelijk ook. Daarbij bepaalt de regel van de virilocaliteit dat in principe enkel vrouwen immigreren na hun huwelijk. Het Turkse woord voor bruid (Gelin) betekent trouwens letterlijk "komend". Het is dus traditioneel niet gebruikelijk dat het koppel de vestigingsplaats van de bruid als woonplaats kiest. Het mannelijk surplus dat in de Turkse en Marokkaanse bevolking tijdens de pioniermigratie werd opgebouwd maakte huwelijksmigratie van vrouwen bovendien vanzelfsprekend. Desondanks ontstond er na 1974 plots ook een mannelijke migratie van huwelijkspartners van in België opgegroeide bruiden. Bij uitputting van andere migratiemogelijkheden gingen mannen, ondanks het virilocaliteitsprincipe, op deze manier het verblijfsrecht verwerven. De migratiedruk die er op dat ogenblik nog in Marokko en vooral in Turkije aanwezig was komt treffend tot uiting in de plotse piek die met de "ontdekking" van deze migratiemogelijkheid in 1974 gepaard ging.

Ook na de recruteringsstop gaf jaarlijks een kleine helft van de huwelijken aanleiding tot de migratie van een in Turkije of Marokko opgegroeide bruid. Sinds het begin van de jaren tachtig vertoont het aandeel van dit huwelijksstypet voor Marokkanen een duidelijke dalende trend. Voor Turken is die evolutie minder opvallend.

Het aandeel van de huwelijken die aanleiding geven tot de migratie van de bruidegom naar België ligt rond de 30 % en was altijd al lichtjes hoger voor Turken dan voor Marokkanen.

Intussen heeft ook al een deel van de Turkse en Marokkaanse migranten van de tweede generatie de huwelijksleeftijd bereikt. Hierdoor werden er geleidelijk ook huwelijken mogelijk tussen partners die beiden al een tijd in België verbleven of hier opgegroeid zijn. Een huwelijk tussen twee dergelijke partners brengt geen nieuwe migratie met zich mee. Toch gebeurt het vaker dat het gaat om huwelijken tussen vrouwen die hun ganse jeugd in België doorbrachten met mannen die slechts kortgeleden zijn toegekomen. In die situatie kan het huwelijk een oplossing bieden voor mannen die het verblijfsrecht dreigen te verliezen na het verstrijken van hun visum, of voor illegalen.

situatie kan het huwelijk een oplossing bieden voor mannen die het verblijfsrecht dreigen te verliezen na het verstrijken van hun visum, of voor illegalen.

Als de huwelijken met immigrerende bruiden of bruidegoms gesommeerd worden, dan blijkt dat ongeveer 80 % van alle Turkse huwelijken aanleiding zijn tot een nieuwe migratie. Voor Marokkaanse huwelijken ligt dit aandeel nu op ongeveer 40 %. Het veel hogere Turkse cijfer blijft bovendien vrijwel constant, voor Marokkanen is er sinds het begin van de jaren tachtig een dalende trend. Opnieuw verwijst de veel sterkere recruitering van huwelijkspartners in Turkije dan in Marokko op de sterkere banden met familie en herkomststreek voor Turken.

Vergelijking van de aantallen immigrerende bruiden en bruidegoms levert de op het eerste gezicht eigenaardige conclusie op dat er al sedert de jaren zestig veel meer vrouwen dan mannen via huwelijk immigrerden. Dat bleef zelfs voortduren nadat het mannelijke surplus uit de vroege arbeidsmigratie was weggewerkt. Eén verklaring hiervoor ligt in de onderzoeksmethode, en wel in het feit dat ook een aantal tot Belg genaturaliseerde vrouwen (of autochtone Belgische vrouwen) een echtgenoot uit Marokko of Turkije huwden. Aangezien de onderzoeksgroep uit vrouwen van Turkse en Marokkaanse nationaliteit bestond en geen Belgische vrouwen in de steekproef waren opgenomen, kon ook de eventuele immigratie van hun echtgenoten niet worden waargenomen. Een tweede, meer fundamentele verklaring, ligt in de langzame opbouw van een grote reserve aan ongehuwde vrouwen die de huwelijksleeftijd al bereikt hebben. Er is inderdaad vooral bij Marokkaanse vrouwen een tendens tot uitstel van het huwelijk aanwezig. De gemiddelde huwelijksleeftijd voor jonge vrouwen is daardoor in vergelijking met de generatie van hun ouders aanzienlijk toegenomen. Dit huwelijksuitstel gaat trouwens vaak gepaard met een langere studieduur.

3.2. Turkse en Marokkaanse migratiesystemen

Het succes van een huwelijksmigratiesysteem is in belangrijke mate op de solidariteit tussen generaties en bijgevolg op de beheersing van mogelijke conflicten gebaseerd. Zoals al eerder aangehaald vormen er zich echter spanningen, zowel in de relatie tussen de generaties als tussen partners, vooral wanneer deze laatsten in verschillende landen zijn opgegroeid en één van beiden de migratiemogelijkheid aan het huwelijk dankt. Op een methodologisch wellicht wat rudimentaire manier kunnen we de frequentie van echtscheidingen zien als een indicator voor de aanwezigheid van conflicten tussen echtgenoten. Tegenstand tegen het arrangeren van huwelijken door de ouders vormt dan een indicator voor de aanwezigheid van intergenerationele conflicten rond partnerkeuze. De vergelijking van enkele gegevens in verband met deze indicatoren tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen zou dan erg veelzeggend kunnen zijn voor de grote verschillen tussen de partnerkeuze (in België versus in Turkije/Marokko) die worden vastgesteld tussen beide gemeenschappen. Het is namelijk zo dat aanhoudende recruitering van Turkse mannen en vrouwen als huwelijkspartner veel sterker blijft dan voor Marokkanen. Het lijkt dan logisch te onderzoeken in welke mate dit gepaard gaat met een minder efficiënte beheersing van de conflicten die een dergelijk huwelijksmigratiesysteem onvermijdelijk op de helling zetten.

Tabel 1: Aanwezigheid van conflicten tussen partners of tussen generaties

resultaten :	<u>Turken</u>	<u>Marokkanen</u>
ooit echtscheiding gehad*	1.7%	9.7%
afkeuring gearrangeerd huwelijk**	8%	20%

* Percentage ooit gehuwde vrouwen 18-49 die een echtscheiding hebben gehad

** Percentage vrouwen die het arrangeren van het huwelijk door de ouders afkeuren

Bron: Enquête "Gezinsvorming en waardenpatronen bij Turkse en Marokkaanse migranten in België", VUB en UG, 1991-1992.

Het lijkt inderdaad zo te zijn dat er meer (niet-beheerste) conflicten zijn in Marokkaanse gezinnen. De Turkse gemeenschap kent daarentegen een grotere cohesie, conflicten worden vermeden, in een vroeg stadium gepacificeerd of in besloten kring gehouden.

Er bestaat een duidelijk vitaler en efficiënter recruiteringssysteem van Turkse partners, waarvan het functioneren gebaseerd is op de grotere cohesie, die ook tot uiting komt in een betere beheersing van conflicten tussen generaties of binnen echtparen, of althans in een lagere waargenomen frequentie ervan.

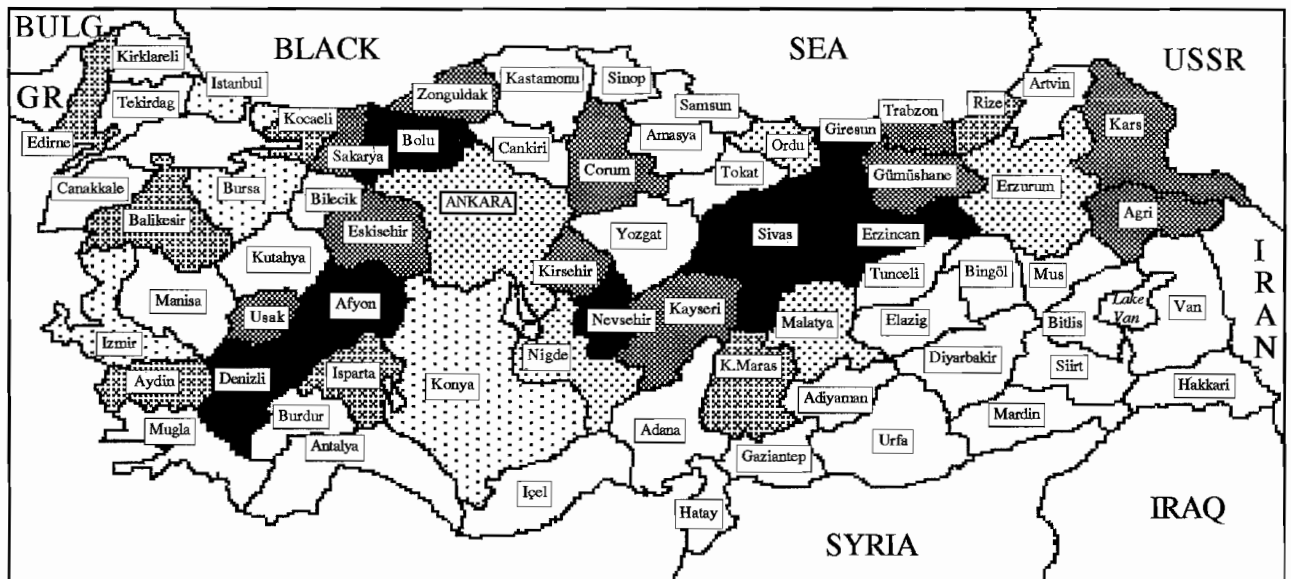
Willen we nu aan de hand van deze en andere inzichten in verband met de werking van de Turkse en Marokkaanse migratiesystemen de toekomst van de migratie uit deze landen inschatten, dan wijzen ook een aantal andere indicatoren in dezelfde richting. Eerst is er het feit dat er bij de Marokkaanse bevolking een relatief grotere "investering" in de blijvende aanwezigheid in België plaatsvindt. Dat kwam in het verleden al tot uiting in de meer frequente keuze voor in België opgegroeide huwelijkspartners, maar ook in een relatief hoger aantal Marokkaanse vrouwen die hogere studies ondernemen, en door deze studies en het huwelijksuitstel dat ermee samengaat op een succesvolle beroepsloopbaan in België mikken. Ook het vaker voorkomen van Marokkaans-Belgisch gemengde huwelijken volgt hetzelfde patroon. Daarnaast kwam in de Survey tot uiting dat Marokkaanse vrouwen de eigen migratiebeslissing beduidend positiever waarderen, gunstigere verwachtingen hebben i.v.m. de kansen van Marokkaanse jongeren op de Belgische arbeidsmarkt en vaker ook Belgische vrouwen in de vriendenkring hebben dan dat bij Turkse vrouwen het geval is. Op al deze terreinen tonen de Turkse vrouwen en meer homogene maar minder sterk op het verblijf in België gerichte houding. Dit hangt samen met het feit dat er binnen het jongste segment van de Turkse bevolking, door een sterkere recruitering van bruiden en bruidegoms, een vrij belangrijke periodieke hernieuwing plaatsvindt. De Marokkaanse bevolking kent daarentegen niet alleen een lagere inwijking, maar daarenboven nog een hogere vruchtbaarheid, zodat relatief veel meer Marokkaanse jongeren in België zijn geboren en/of opgegroeid. Het is dus duidelijk dat de processen waardoor de migratie zichzelf in stand houdt voor Turken veel actiever zijn dan voor Marokkanen, en dat de omstandigheden die deels door het verschillende migratieregime in het verleden zijn geschapen, aan de Turkse migratie nog een bijkomende voorsprong geven die in de nabije toekomst niet zal verdwijnen.

BIBLIOGRAFIE

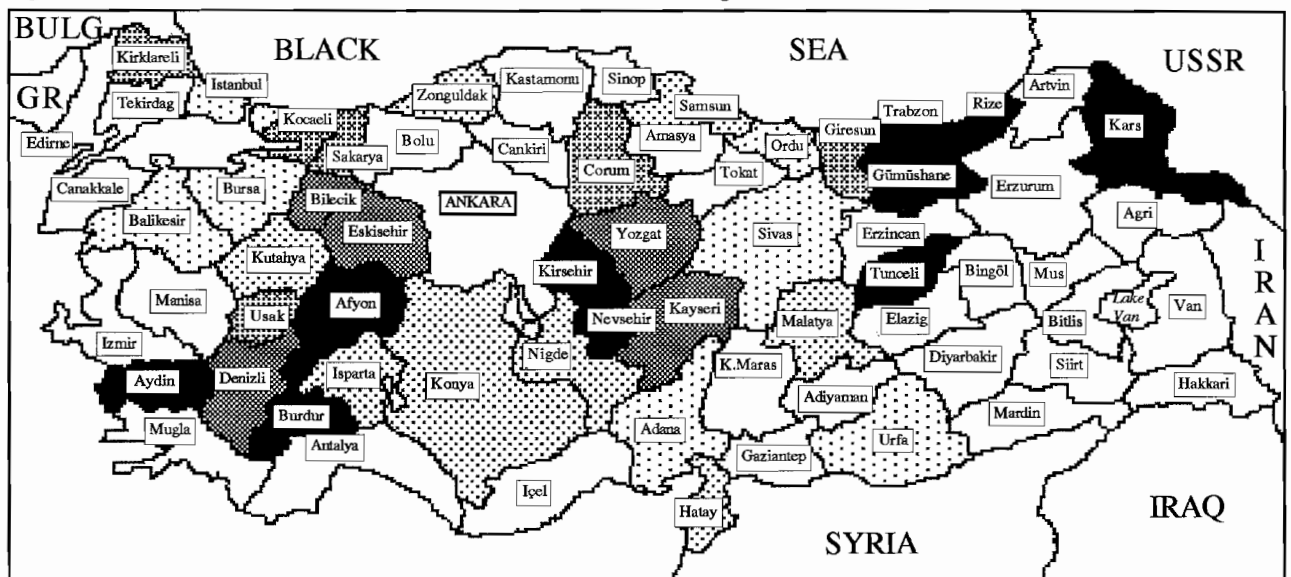
- Bensalah, N.** (1994): "Tradition et nouvelles formes du mariage en immigration : Les mariages Turcs et Marocains comme liens entre deux mondes", in: Bensalah, N. (ed.): Familles Turques et Maghrébines aujourd'hui, Academia, Louvain-La-Neuve / Maisonneuve et Larose, Paris.
- Böcker, A.** (1994): "The Study of Migration Networks: The Case of Turkish Migration to Western Europe", Workshop on the Root Causes of International Migration, NIDI & EUROSTAT, Den Haag / Luxembourg.
- Hortaçsu, N., Oral, A.** (1994): "Comparison of Couple- and Family-Initiated Marriages in Turkey", The Journal of Social Psychology, 134(2): 229-239.
- Kouaouci, A.** (1994): "Continuités et ruptures dans les trajectoires familiales", in: Bensalah, N. (ed.): Familles Turques et Maghrébines aujourd'hui, Academia, Louvain-La-Neuve / Maisonneuve et Larose, Paris.
- Lesthaeghe, R., Surkyn, J.** (1994): Turkse en Marokkaanse vrouwen in België: gezinsvorming en waarden bij de generatiewisseling", Working Papers Etnische Minderheden in België, Centrum voor Sociologie, VUB & Vakgroep Bevolkingswetenschappen, Universiteit Gent (WP 94-1).
- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E.** (1993): "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", Population and Development Review, 19(3): 431-466.
- Nauck, B.** (1994): "Transformations Démographiques de la Population Turque Immigrée en Allemagne", in: Bensalah, N. (ed.): Familles Turques et Maghrébines aujourd'hui, Academia, Louvain-La-Neuve / Maisonneuve et Larose, Paris.
- Ministère du Plan du Royaume du Maroc, "Atlas Démographique du Maroc", Direction de la Statistique CERED, 1990.
- Muus, P.** (1990): Migration, Minorities and Policy in the Netherlands: Recent trends and developments, Report for the Continuous Reporting system on Migration (SOPEMI) of the Organisation for Co-operation and Development (OECD), Department of Human Geography - University of Amsterdam.

BIJLAGEN

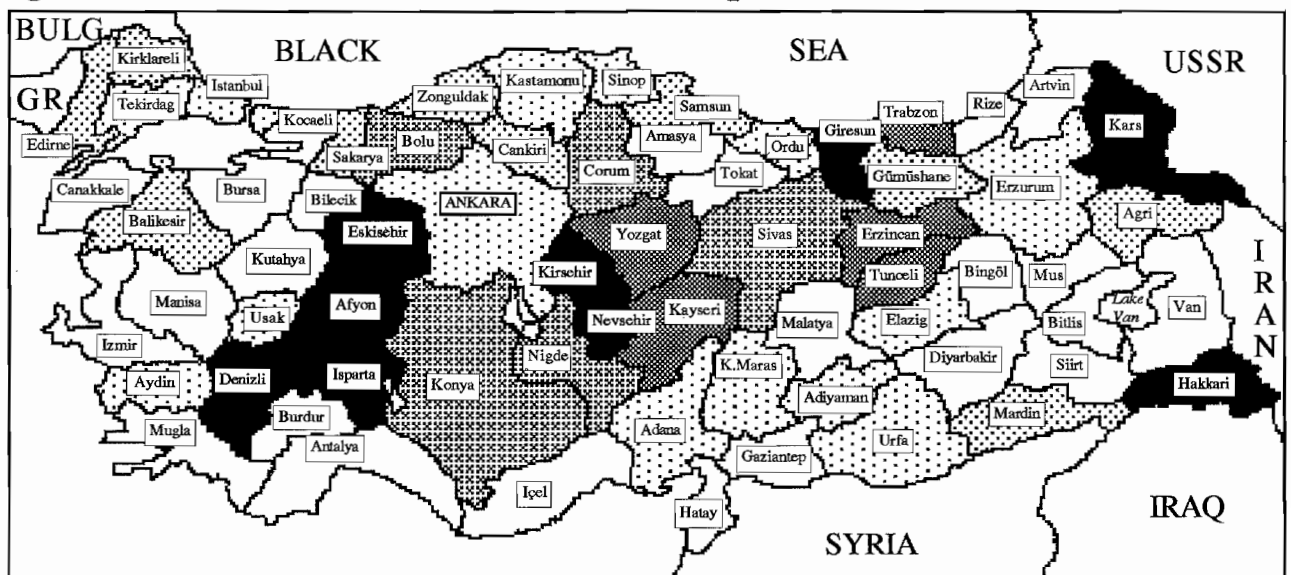
Figuur 6: relatieve distributie van Turkse vrouwen naar geboortestreek : aankomst voor 1970

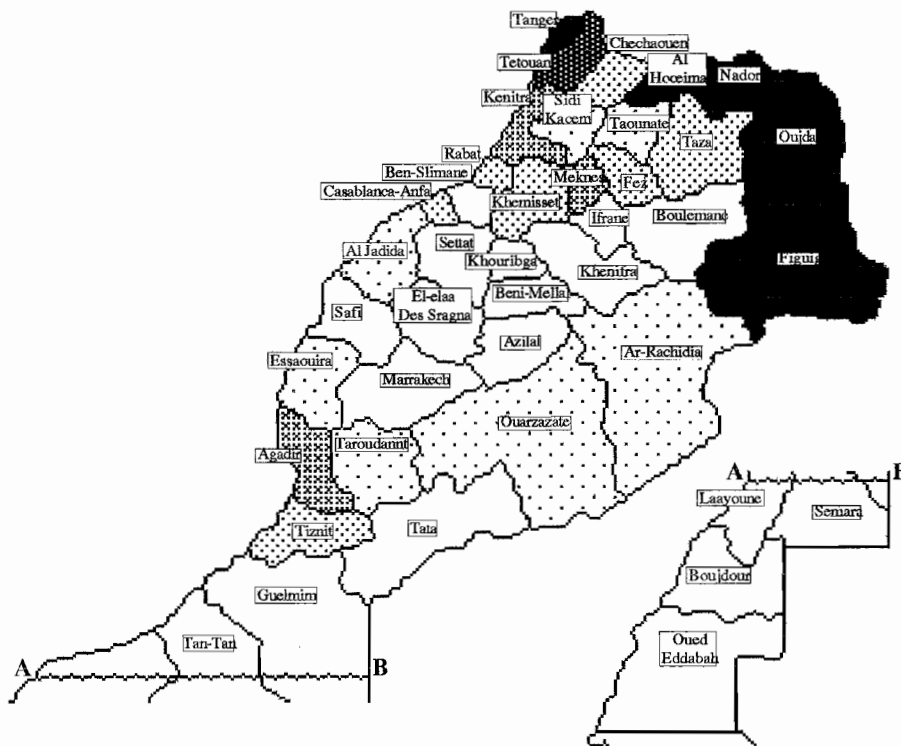
Figuur 7: relatieve distributie van Turkse vrouwen naar geboortestreek : 1970 tot 1973

Figuur 8 : relatieve distributie van Turkse vrouwen naar geboortestreek : 1974 tot 1990

Figuur 9: relatieve distributie van Marokkaanse vrouwen naar geboortestreek: aankomst voor 1976

Figuur 10: relatieve distributie van Marokkaanse vrouwen naar geboortestreek: aankomst vanaf 1976

